

Recensie

Heinz Eickmans, Guillaume van Gemert en Helmut Tervooren (red.), *Das 'Kerkelyk Leesblad' (1801/02). Eine Zeitschrift für den Niederrhein zwischen Aufklärung und Traditionalität*. Bottrop: Verlag Peter Pomp, 2011. 240 p. ISBN 978-3-89355-264-1, €19,00.

Tot de vroegste publicaties van de voor oud-studenten legendarische Nijmeegse historicus prof. dr. L.J. Rogier behoort het verslag van een onderzoek naar het *Kerkelyk Leesblad* uit 1801 en 1802. Het eerste nummer met de verlengde titel *ten Dienste der Cleefs- en Gelderlandsche Catholyken*, verscheen in Anholt, een plaats iets over de Nederlands-Duitse grens in de Achterhoek. De plaats van uitgave werd met ingang van de negende aflevering van het eerste deel Emmerik. De tweede jaargang kreeg als volledige titel *Kerkelyk Leesblad ten Dienste der Catholyke Nederlanders*. Het moet Rogier niet gemakkelijk zijn gevallen het periodiek te ontdekken. Hij werkte met het enige volledige exemplaar van de Kruisheren in Uden dat nu bewaard wordt in het Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven in Sint Agatha.

Rogier liet in zijn bijdrage aan het *Festschrift* voor boekwetenschapper pater dr. Bonaventura Kruitwagen uit 1949 geen spaan van het blad heel. Gezien zijn vernietigende oordeel kan men zich er-

over verbazen dat hij zich er überhaupt mee heeft willen bezighouden en de gelegenheidsstudie vijf jaar later heeft laten herdrukken in zijn bundel *Beschouwing en onderzoek*. Wat schrijft hij namelijk? Kort en goed dat het tijdschrift 'al te zeer een uiting van intellectuele armoede [is], ja van een niet-onbedenkelijke achterstand in uiterlijke en innerlijke beschaving. Aan de zelfkant van ons taalgebied geboren, openbaart het een zeer onzuiver taalgevoel, dat vrede blijkt te hebben met een soms rechtuit vermakelijk syncretisme.'

Onwetend van Rogiers eerste onderzoek naar het *Kerkelyk Leesblad*, ook over de grens, vond de germanist Helmut Tervooren op een zolder in Kevelaer een zwaar beschadigde band met het eerste deel. Tervooren, die een dertigtal jaar geleden ook aan de Radboud Universiteit Nijmegen heeft gedoceerd, onderkende de betekenis van de uitgave voor de taalontwikkeling in het gebied van de Niederrhein. Decennia later zocht hij samenwerking met zijn vroegere Nijmeegse student Guillaume van Gemert en met Heinz Eickmans, afkomstig uit Goch en de eerste hoogleraar voor Nederlandse taal en cultuur aan de universiteit van Duisburg. Dankzij de intellectuele inspanning van dit drietal is het *Kerkelyk Leesblad* zestig jaar na Rogiers aanvechtbare betoog op

zijn juiste waarde geschat. Dat de kanunnik Henricus Gualterus Eskes er zo goed als zeker de anoniem gebleven *spiritus rector* van is geweest heeft de Nijmeegse historicus wel goed aanvoeld. Gefocust als hij was op het proces van in vrijheid herboren en langzaam maar zeker verlicht wordende Nederlandse katholieken was Rogier kennelijk teleurgesteld over de inhoud van het blad dat hij aan de vergeetelheid had ontrukkt en dat het begin van de Nederlandse katholieke tijdschriftpers zou kunnen markeren, als men de staatsgrenzen even iets ruimer nam.

De gedachte in de verantwoording van het driemanschap dat het digitaliseren van tijdschriften het onderzoek naar de historische context van een titel wenselijker dan ooit maakt, kan men onderschrijven: pas dan kan sprake zijn van een optimaal gebruik als historische bron. Van de in totaal 1419 pagina's die de twee delen van het *Kerkelyk Leesblad* beslaan, zijn er 484 in de bundel afgedrukt. Wanneer een tijdschrift integraal en volgens de strikt gehandhaafde specificaties van bijvoorbeeld de Koninklijke Bibliotheek gedigitaliseerd en doorzoekbaar gemaakt is, kan ontsluiting door pagina's te herdrukken achterwege blijven. In het geval van het *Kerkelyk Leesblad* vormt de herdruk van een selectie van de gepubliceerde bijdragen echter wel een aardige *eye opener*, omdat de lezer daardoor in het boek rechtstreeks een venster op de tijd en de regio wordt geboden.

Belangrijker is echter dat de auteurs recht doen aan de bedoeling die Eskes met het blad had. Hij bood de lezers geen spreekbuis van de Verlichting zoals Rogier dacht of waarschijnlijk wenste. Het ging de kanunnik uit Rees om permanente educatie van zijn als intermediairs te

beschouwen doelgroep: de tot een bovenlaag van de bevolking te rekenen geestelijken in zijn omgeving dienden bij de tijd gebracht te worden, zodat zij de hun toevertrouwde gelovigen in het gebied van de Nederrijn konden behoeden voor de valkuilen van de Verlichtingsideeën. In een gesprek tussen een pastoor en een kapelaan duikt in dit verband al gauw het begrip 'hervormzucht' op. Om het vanuit een middenpositie tussen Verlichting en traditie opererende *Kerkelyk Leesblad* te plaatsen kiest Van Gemert voor het typisch Duitse fenomeen van het *Intelligenzblatt*: een op het denkend deel van de natie gericht blad dat ongestoord kon verschijnen, als het zich maar niet inliet met de actuele politiek. Ter verontschuldiging van Rogier kan men aantekenen, dat het onderzoek naar de vroege tijdschriftpers in zijn tijd nog in de kinderschoenen stond. Piet Buijsters en André Hanou worden door Eickmans en zijn mede-auteurs terecht als pioniers op dit gebied genoemd. De analyse van Van Gemert bevestigt mijn vermoeden dat Rogier iets heeft gezocht wat zijn bron hem niet kon bieden.

De lezer wordt op zijn wenken bediend als hij zich afvraagt wat er van de door Rogier zo scherp verwoorde kritiek op het taalgebruik overblijft. Op basis van een met bewonderenswaardige acribie uitgevoerd taalhistorisch onderzoek toont Eickmans overtuigend aan dat het twee eeuwen geleden als 'Cleefsch-Hollandsch' aangeduide Nederrijnse gesproken, geschreven én gedrukte woord een derde variant van de Nederlandse taal is, naast het Nederlands en het Vlaams. Een kaart van de situatie van de aan de Niederrhein gebezigde talen omstreeks 1789 illustreert de diversiteit aan taalgebieden: in som-

mige delen werd uitsluitend Nederlands, in andere delen overwegend Nederlands en in weer andere delen Nederlands en Duits gesproken. Voor Duits gold hetzelfde patroon. En dan waren er ook nog plaatsen waar overwegend Duits werd gesproken, maar desalniettemin Nederlandstalig onderwijs werd gegeven. De rigide Pruisische taalpolitiek maakte korte metten met de Kleefs-Hollandse taal, zodat die in het midden van de negentiende eeuw uit het onderwijs en de kerkdiensten was verdrongen door het Duits.

De drie auteurs wikken en wegen als het gaat om de vraag waarom het blad van hun keuze slechts twee jaar heeft bestaan. Ten tijde van het verschijnen van het *Kerkelyk Leesblad* behoorde de linker Rijnsoever tot de Franse Republiek. Denkend over de reden(en) voor de opheffing wordt de vaker voor een didactisch bedoelde tweespraak opgevoerde kapelaan in een dialoog met de pastoor de volgende uitspraak in de mond gelegd: ‘Het gering getal der intekenaars kan er ook wel iets toe bydraagen. – Misschien maken hun de Commiesen, of het Fransch stempelwerk, of het thans zoo verwarde Postwezen in

het verzenden allerhande Hindernissen.’ Hoe het grensoverschrijdend verkeer werd belemmerd of waarom de post misschien vertraging ondervond, zodat de abonnees op de linker Rijnsoever hun *Kerkelyk Leesblad* te laat ontvingen kan ik niet beoordelen. Denkend aan mijn proefschrift uit 1969 over de afschaffing van het dagbladzegel kan ik de auteurs van dit bijzonder te prijzen boek over een curieus tijdschrift echter wel een oplossing voor het stempelwerk aan de hand doen. De Fransen hadden als bezetters ook in onze contreien een belasting op kranten en tijdschriften ingevoerd. Stempels op de voorpagina dienden als bewijs van betaling van deze *impôt sur l’information*, belasting op informatie. Bij gelegenheid zal ik gaan kijken of ze op het exemplaar van het *Kerkelyk Leesblad* in Sint Agatha voorkomen of dat de afleveringen ongezegeld, dus illegaal, bij de Kruisheren in Uden zijn aangekomen.

•> JOAN HEMELS is *honoraire fellow* van *The Amsterdam School of Communication Research (ASCoR)* in Amsterdam.